

Jókai Anna

A mítosz, mint realitás

(Kodolányi vilásképe)

Kodolányi János prózájából, melyet Várkonyi Nándor végkifejletében "mágikus realizmusnak" nevez, világosan kitetszik: az írói út összefügg az emberi úttal, a tudat részben kegyelem általi tágulásával vagy szerencsétlen esetben éppen a tudat beszűkülésével. Az utóbbira is van,

sajnos, példa: egy-egy ragyogó alkotó, művészettheoretikus hogyan akadt az éltető nedvet elszívó, szivacsos, végletes anyagelvűség csapdájába, s vált propagátorává olyan ügyeknek, amelyeket rontatlan ifjúságában még szégyellni valónak tartott volna. De most nincs dolgunk a tévelygőkkel; Kodolányi elszánt vándor-lelkéről beszélünk - felismeréseiről, amelyek kivezették a helyi nyomorúságok naturalisztikus ábrázolásából, a magyar történelem sugallta szélesebb tematikához terelték, s végül a magas szellemi világ kutatására is képesítették. Ezen a spirálszerűen táguló-emelkedő úton minden állomás fontos volt: a moralitással áthatott társadalmi ítékezés a jelen felett, a felelősséggel megidézett történelmi múlt, de mindennél fontosabbá vált az ős-idő és ős-terek mítosza - s az ezekből elősugárzó jövő. A szellemi üzenet, amely sem el nem avulhat, sem el nem évíülhet, de megvalósítása - amelyet Hamvas Béla realizálásnak hív - fájdalmasan nehéz és többszörösen, koronként más-más formában kisajátított vagy félreértett. Kodolányi idegszálaiban érezte és észlelte a szenvedő, kihasznált kisembereket, az okozatok csatáját a szeszélyes történelemben - de nem elégedett meg a látványval s annak bároly érzékletes leírásával: ő az okok birodalmába hatolt.

Nem hiszem, hogy véletlen Magyarországon az egyidejű hármas megjelenés: Hamvas Béla, Várkonyi Nándor és Kodolányi János testetöltése. Gondolkodásuk alapja ugyanaz volt mindhármuknak, a tehetségük természetéhez igazodó feladat volt némileg különböző. Hamvas kezdetet, az emberlény paradicsomát hangsúlyozta, mint egyedülő realitást, amihez viszonyítva zuhanás és téboly minden - Várkonyi a történelem előtti és a kora-történelmi folyamatok kapaszkodópontjait, jelzőtábláit kereste, Kodolányi pedig mesélt, de az igazat mesélte; fölébresztette az alvó mitikus világot s olyan nyüzsgő élettel töltötte meg, hogy az olvasó számára egyidejű realitássá válhatott. A kiindulásban volt egyetértésük határozott: Várkonyi így szólt Az elveszett Paradicsomban: "Az emberiség története velejében nem egyéb, mint a sóvárgás története; a paradicsomi állapot visszaszerzésének vágya lendíti kerekét előre... Mert nem a tudomány mondja meg, mi igaz a mítoszból, hanem a mítosz, mi igaz a tudományból..." Hamvas Béla így fogalmaz: "...Hagyomány csak egy van; mint ahogy egy emberiség, egy szellem, és egy Isten." Ami - tesszük hozzá - korokra, népekre alkalmazva jelenik meg. Kodolányi pedig az ős-források szent tartalmait öltöztette hús-vér realitásba; írói bravúrja, hogy a rég letűnt, s a nagyképű huszadik század révén fantazmagóriává lefokozott eseményeket, lelki-szellemi helyzeteket, emberalakokat és jellemeket behozza a jelen élmény- és látókörébe; mintha ma történne, történhetne velünk és körülöttünk, amiről elhitették, hogy soha, meg sem is történt. Thomas Mann trilógiája a harmincas években készül el, majd tetralógiává bővül; a József és testvérei világirodalmi szenzáció - az idős mester ezzel nem a történelmi regény műfajához kanyarodik vissza, hanem új formát teremt, a mitikus regényt, amely nem zárja ki az iróniát sem, sőt felhasználja, mint Kodolányi János is teszi, néhány évvel később, itt, a szellemi vérkeringésből egyre jobban kiszorított Magyarországon.

Érdekes, hogy éppen akkor bukkan elő a mítosz, az "örök isteni" felmutatásának újbóli szellemi igénye, amikor a történelmi álcába öltözött gonoszság a fizikai lét elemeibe a lehető legdurvábban, megsemmisítésre törve kezd behatolni. Az ihlet védekezik: nem hagyja magát a pusztá matériától, a napi politika ármánykodásaitól kisajátítani. Az író - Európában - nagyon is

élesen látja a születő borzalmakat, a készülődő nácizmust, a háborút, s annak megfékezése után a bolsevizmus terjedését. Thomas Mann szabadabb mozgástérben, Kodolányi sokkal zártabb rendszerekben áll ellen a tudat-zsugorításnak. Mintha éppen ez a szörnyű idő volna a legalkalmasabb - a külső zajlástól függetlenül - a rég elfeledett törvényeket, alap-igéket és kinyilatkoztatásokat ismét fényre hozni. Most már agonizáló századvégünk is ilyen: a teljes felelősség az emberre esett; sajnos, még elég homályos van ahhoz, hogy továbbra is el lehessen úgy-ahogy a világosság elől szellemi lustasággal, gyávasággal egy-egy sarokba bújva - de már oszlik annyira ez a homály, hogy aki akar, tájékozódni tudjon: honnan a derengés, a továbbjutáshoz az irányt merre keresse...?

Kodolányi a maga határozott, nyomot hagyó lépéseit megtette. A harmincas évek történelmi-lélektani regényei, A vas fiai, a Boldog Margit, a Juliánus barát után, melyek a későbbiek ismeretében átvezetésnek, előkészületnek látszanak - a negyvenes évek második felében, az ötvenes évek elején, a bontakozó, majd tomboló, később ravaszul leplezett személyi kultusz és idegen megszállás alatt írja meg mítosz-regényeit. Mintha jól tenne tehetségének, ahogy Hamvasnak és Várkonyinak is, az egyre züllöttebb és hazugabb társadalmi valóság és kényszer-ideológia. Hiszen úgy tetszik: kifelé nincs egyelőre út, csak befelé lehet terjeszkedni, de arra aztán élet- és létszükséglet, nem elodázható szellemi parancs. Segít a természet nyugalma, az akarattyai csönd. Kibontakozik a Vízöntő tragikus-ironikus világa, azután az Új ég, új föld, s a csúcspont, (éppen a sötétség mélyén, 1950-51-ben) az Én vagyok, majd, mintegy hiányt pótolva a kronológiában, 1953-ban, ötvenhetes megjelenéssel Az égő csipkebokor. Ebből a monumentális vonulatból számomra két, már-már az égivel érintkező oromzat emelkedik ki: a vízözön előtti emberállapot hiteles és varázslatos rajza, és a földfejlődés döntő fordulatát felismerő Judás- és Jézus-regény, Jehuda bar Simon önvallomásának kiteljesítése.

A Vízöntő avagy a Vízözön városai felett megjelenik Nannar, az Égi Gyík - a közelgő világhatalom jelképe, de az évezredek tudását őrző Utnapistim kivételével senki sem veszi komolyan - a jövő vezérének született Gilgames (kétharmad részt még isten, s csak egyharmadában ember) cseperedő gyermek, majd a szerelem praktikáit és a családi kötöttség unalmát egyaránt csalódással megélt ifjúként csak készülődik, feladatra nem érett. Az ábrázolásban hézag nélkül tapad egymásra az egykori hajdanvolt Szurippak és Erech egymást gyilkoló népének, valamint a bekebelezett Eridunak a gyászos története - és az az asszociációs készlet, amely a tartalmakat a második világháború körüli poklokba vezeti. Maró irónia, olykor fekete humor és részvét együttese ez a stílus. A vetélkedő hatalmak öngazolása, a tömeg manipulálása, az ócska demagógia, majd a könyörületet nem ismerő iszonyú bosszú mindkét oldalon - bizony, ez a XX. század. A kölcsönösen karóba huzatottak rettenetes halálkínjai; változott-e a kegyetlenség dramaturgiája 2000 küszöbére...? Egy világ-átok, az eltorzult emberi természet ismétli önmagát, mint történelem. Ha a nyomorú nép elégedetlen, ha valami nincs rendben, működik az irgalmatlan sztereotípiája: "Küldj csapatokat... Földrengés, tűzvész, szökőár rombolja városodat...? Küldj csapatokat!... Zúgolódnak a rossz élelem, a komisz bánásmód miatt? Küldj csapatokat... Adóvégrehajtók sanyargatják a népet? Küldj csapatokat... A csapatok mindig, mindenütt a helyükön vannak. Csapatokat küldtek ki, mondják az emberek, s bizalmuk helyreáll, kedvük kivirágzik." S mi Szurippak forradalma? "A földühített népharag mindenáron igazságot akart. Azaz: meg akart ölni egy sereg embert, szét akarta tépni, húsát föl akarta falni, hogy ezután békeség, rend, jólét uralkodjék a birodalomban... Azon fáradozott

boldog-boldogtalan, hogy mindez minél gyorsabban megvalósuljon... Az utcák köveit sűrűn borították halottak és jajgató sebesültek... Utnapistim előtt egy kicsiny gyermek ült a porban, anyja után bömbölt. Utnapistim nézte a gyermeket és mindent megértett." Törvényszerű, hogy ami ilyen, eltöröltetik, de az isteni terv átmenti, ami folytatható. A pusztulás nem kíméli meg, csak Utnapistim bárkájának lakóit, akik befogadták a bölcsességet, s tovább él, mert Kodolányi szíve csücskében tovább élteti, valahol a messzi hegyekben, a költő... Őt nem hagyja az író veszni.

Az Új ég, új föld uralkodójának szánt Gilgames is elbukik végül, részben hibái, részben erényei miatt. Ki akarja ásni a régi alapokat, s köré felépíteni az új birodalmat. S bár nincs többé emberáldozat: de az állat-áldozat is kiontott vér. Az önkéntes halál nem sokkal magasabbrendű a révületes kényszer-halálnál. Utnapistim szobra már hamis ábrázolás: merev, gőgös tartás és arc. Gilgamest megszállja a hatalom mámora, de naivitása is végzetes: "... nem látta a szemétdomb hitványságát, jövőt akart teremteni." Jóindulata, könyörületessége is visszájára fordul, erélytelennek bélyegzik; mert a nép, az új nép nem sokat változott a régi föld népéhez képest. A testvéréül fogadott ős-erő, Enkidu is megöletik, s a kék virágot, a boldogság, az öröklét jelképét ellopja a kígyó... Miért is hát akkor minden, miért is...? Ó, mondja Kodolányi, keserű gúnnyal, az okokról azok a régi emberek nem tudtak semmit, "ámde a múlt század, a Haladás Százada óta sikerült megoldaniuk minden titok nyitják... töviről-hegyire ismerjük a fogamzás, a születés, a halál folyamatait... kiderítettük, hogy élet véletlenül keletkezett a földön. Mindent tudunk, mindent tudunk! De Gilgames és kortársai meg visszamenőleg valamennyi ősük és elődjük évmilliókig nem tudtak semmit."

Az Én vagyok Jehudája az árulás pszichológiájának tökéletes leképzése. Követhető jellemrajz - egészen az árulásig. Utána beavatás és misztérium, szavakkal épp csak megközelíthető. Jézus Krisztus megjelenése a történetben szándékosan eszköz-szegény; Jézus Krisztusnak nem fejlődése van, s nincs ábrázolhatósága, hanem ő az, Aki. Tanítása hat a szövegben, Jehuda értetlensége illetve félreértései által még meggyőzőbben. Kevesebb az irónia, s a jelenre való direkt utalások el elmaradnak. A legtöbb titok és szakralitás ebben a regény-szövedékben rejlik. Jézus Krisztus útja a végső keresztáldozatig előre kiképzett - Júdas útja az árulásig lépcsőzetesen visz lefelé, döccenőkkel. Folyamatosan áltatja magát, miközben sodródik. Téveszmék áldozata, miközben konokul harcol az általa hamisnak vélt igazság ellen. "Nem gondolkodik itt senki józanul" - mondogatja zavarodottságában. Mert mi Jehuda bar Simon ma is divatos "józsága"? Pénzt szerezni, befektetni az ügybe. A rendkívülitől megrettenni, elirigyelni a képességet, Istenként ítélkezni, helyt adni a rágalmaknak, fattyúnak csúfolni a fiút, "feketemágusnak" minősíteni, aki szakadatlanul beteljesíti a törvényeket... ideológiát találni a nyereszkesedésre, igazolni az aljas okoskodást: a pénznek nincs szaga! Arany Isten országát itt és most, azonnal, tűzzel-vassal, erőszakkal kivívni. Jehudát az önismeret hiánya, az erényként táplált hiúság, irigység, félelem, kapzsiság, gyávaság, nagyravagyás teszi a Gonosz eszközévé - de paradox módon rendelés az is, hogy a Megváltás eszköze lehessen. Judás nélkül nincs keresztihalál, - s Krisztus vére nélkül végleg kiszikkad a föld.

Nehéz ebből a mélyből és magasból az Ószövetség előkészületi világához, a Mózes mítoszhoz Az égő csipkebokorban visszalépni. Sok a mellékszál, a kitérő. Kodolányi ítélete Mózes felett, aki nem léphet be az Ígéret Földjére, különös: ő nem Mózes menetközben kikerülhetetlenül elkövetett bűneiben látja a tiltás legfőbb okát, hanem abban, hogy kételkedett a népben. Ezáltal

Kodolányi saját korábbi sötét emberképét oldja - s ma már nem eldönthető, mi ez a hirtelen derülítő bizalom: engedmény-e a külső politikai körülményeknek, vagy a lélek valamiféle kegyelemteljes belátása és reménye...?

A lét értelmét, célját és fokozatos létrontás, süllyedés miértjét és mikéntjét feltáró gondolatok valamennyi regényben egymást kiegészítve és támogatva vonulnak végig. Ez a jövőnek is szóló üzenet.

A tévedést folyton megismétli az ember, némi módosítással. A Vízöntő-kor királya égbenyúló, gőgös világtornyot akar föl húzni, ami megvéd Anu, az Isten csapásaitól. Gilgames már csak az alázat hétemeletes tornyát tervezi, Isten tiszteletére. De mindketten materiális eszközt használnak, hogy a finom anyagtalant kijátsszák, illetve földhöz kössék. Utanpistim szava süket fülekre talál: "Az emberben magában kell tornyot építeni." S az izgatott, mámoros építkezés ma is folyik; karcolók, üvegpalaták, acélbunkerek, amerre a szem ellát, de ahova a szem nem lát be: lapos, lehordott pusztaság - vagy éppen általbotában, találomra összehordott, nem illeszkedő kövek halmaza. A semmi vagy a torzó: ez az átvilágított átlag-lélek röntgenképe.

"Le kell mondanunk az egymás ellen folytatott küzdelemről... Használd az értelemet és értelem elűzésére" - Utnapistim intelme változatlan. Van valami az értelem fölött is, s ezt éppen a táguló értelemmel kéne belátnunk. Az irgalmat gyakorló Gilgamest gyengének bélyegzik, s a Szabadító szava, "szeresd ellenségedet", Jehuda számára a legnagyobb értelmetlenség, botrány.

Az ideje-lejárthoz, a feladata-vesztett formához való, megrögzött, nosztalgikus ragaszkodás vagy az örök ige lefitymálása a felvilágosodottságával hivalkodó, éppen hogy elsötétült elmében - ugyanazon veszély Jánusz-arca. Így volt ez Szurippakban, így Urokban, így a Kánaánt kereső vándorlásban, így Jeruzsálemben. S ma sincs máképpen. Bennragadni a múltban vagy mindenestől eltörölni: mintha a kereszt két szárán, a függőleges és vízszintes metszőpontján a megváltás meg sem történt volna.

A halogatás bűne, a cinikus vállrándítás, a "lesz ahogy lesz", a változásra-restség, ráhozta az emberiségre a víz pusztító hatalmát, Nannar vészjósló zümmögését - napjainkban az atom minta ugyanúgy ketyegne. És céljainkat még ma is a húsosfazékban rotyogó minél dúsabb leveske szabja meg. Judás evilági, javakkal és fegyverrel szilárdítható hatalomban, a hivatali tekintélyben hisz - mint az egykori királyok és Egyiptom uralkodói és a főtanácsok. A bölcs, a beavatott minden korban óv ettől. Úgy tetszik, mindmáig hiába.

Gilgames álmodozása a hánykódó bárkán, a relaitással a minimális mértékben sem számoló idealizmusa, a nem tisztán-gyermeki, hanem infantilizált képzelgés ma is kísért. "Ó, majd nem hazudnak, csalnak, lopnak az emberek többé - lelkendezik Gilgames - ... nem lesz többé háború. Anu mosolyog és Istár szerelme elárasztja a földet." Veszedelmes, ha az emberiség azzal ringatja el magát, hogy csak úgy, mechanikusan megjavulnak a dolgok. Hamvas Béla is tudja ezt: "A világ megváltozása az én megváltó tevékenységemtől függ." Ebben a szüntelen megcselekvésben azonban fájdalmas tapasztalati igazság hat, a Mózeszt szinte széttépő felismerés: "Az ember nem méltó az égi birodalomra, ha nem akarja megvalósítani a földön" - mondja, miközben tudván-tudja: a "tökéletes ember az már az idők végezte". Addig is:

"minden napnak megvannak a maga teendői, minden teendőnek megvan a maga munkása." Nem az egykori földi Jeruzsálem falaiból áll majd, mintegy felcicomázva a majd égi Jeruzsálem. "Az én világom nem e világról való" -, ez az a krisztusi közlés, amit Jehuda bar Simon árulása előtt nem ért meg, de tette után már igen. Ő is, ő is meg van váltva. A régi Jehuda elporlik; aki itt meghal, a fénybe száll, az éltető elembe, túl a borzalmakon, s bármily meglepő, boldogan. "Mint a hal, amelyet a partról visszadobtak a tengerbe." Már az életben legyőzi a halál hatalmát. Utnapistim szól így a csüggedt Gilgameshez: "A halhatatlanság ára, Gilgames, az élet. Így vagy úgy, meg kell halnod, hogy örökké élj." Mózeset még beavatják a halálba, bonyolult szertartással. Judás önmagát avatja be - s ezzel egyszer s mindenkorra a legbűnösebb bűnösnek is megnyitja ezt az utat. Hiszen az emberi és isteni egzisztencia közös titka századunkra javarészt már kibomlott. Az égő csipkebokorban még csak a tűztestig-sűrűsödött nyilatkozik meg. "Leszek, aki leszek..." - ez az ígéret. A törvényt Mózes már az "Én vagyok Jahve" hangszerű élménye által, visszatükrözve kapja. Majd az Ige megtestesül, és a hús-vérbe költözött Fiú szava színről színre szól: "Én vagyok... Mielőtt Ábrahám lett, Én vagyok." Hiszen ezt hallotta Utnapistim is, a kezdetek kezdetén, vigasztalásul a kétségbeesésben, mint Anu szavát: "Én vagyok, aki vagyok." A beavatottak tudása, mint lehetőség, mára közkinccs. Az ezredvég embere ezt az Ős-Ént, a Teremtő Mintát saját, szabadságra teremtett Énjében és Énjével keresi, meg is találja. Miként a megidézett, írásaiban tanító Kodolányi János - alámerülve a mítoszokban és fölbukkanva újjászületetten.

Koolányi "mágikus realizmus" - a létrontás és a szellemi gyávaság ellen

2011. június 28. kedd, 05:57 - Módosítás: 2011. június 28. kedd, 06:13

